

теорії викладачем, яку можна прочитати чи переглянути в інтернеті, зацікавлення та залучення до навчання повинно відбуватися за допомогою саме ігрових форм навчання. Вдале поєднання інноваційних та традиційних методів буде виконувати як для викладача так і для студента одну із важливих функцій – удосконалення професійних компетентностей та відчуття професійної ідентифікації.

Список використаних джерел:

1. Большой энциклопедический словарь. - М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия». - Санкт-Петербург: «Норинт», 2001. –С. 568.
2. Новая философская энциклопедия. Т.2. Т.2. - М.: Мысль, 2001. - С. 67.
3. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. - 2-е изд, испр. и доп. - М.: Политиздат, 1990. -
4. С. 127-128.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний редактор В.Г.Кремень. – К: ЮрінкомІнтер, 2008. – С.300
6. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания / Константин Дмитриевич Ушинский. - Собр. Соч. М.-Л., 1950, т. VIII. – С. 480
7. Бочелюк В. Й. Дозвіллезнавство : навчальний посібник /В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.
8. Mead G. H. Mind, Self, and Society from the Perspective of a Social Behaviorist / George H. Mead ; [ed. by Charles W. Morris]. — Chicago : University of Chicago, 1934. — 390 p.
9. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. для студ. / М.М. Фіцула. – К. : “Академвидав”, 2006. – 352 с.

УДК 379.8:159.928-057.875

Л. М. Гуцол, м. Хмельницький, Україна / L. M. Hutsol, Khmelnytskyi, Ukraine
e-mail – hutsol_09 @ ukr.net

МОДЕЛЬ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ПРОЦЕСІ ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті теоретично обґрунтовується модель самореалізації студентів закладів вищої освіти в процесі дозвіллевої діяльності. Визначено систему взаємовпливу та взаємозв'язків між її елементами. Метою такої моделі є самореалізація студентів у процесі дозвіллевої діяльності. Загальна концепція розробленої моделі має своїм підґрунтям особистісно орієнтований, діяльнісний, структурний, функціональний, антропологічний, культурологічний підходи. Визначено критерії самореалізації особистості в дозвіллевій діяльності (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, емоційно-вольовий, рефлексивний) та на основі визначених критеріїв, показників виокремлено репродуктивний, конструктивний, творчий рівні студентів щодо їх самореалізації у дозвіллевій діяльності. Обґрунтовано доцільність застосування комплексу педагогічних умов на взаємопов'язаних етапах самореалізації студентів закладів вищої освіти. Конкретизовано змістове наповнення, форми і методи для кожного із зазначених етапів.

Ключові слова: модель, самореалізація студентів, етапи самореалізації, методика самореалізації, дозвіллева діяльність, принципи дозвіллевої діяльності.

Annotation. The model of self-realization of students of higher education establishments in the process of leisure activities is theoretically discussed in the article. The system of interaction and interrelations between its elements has been defined. The purpose of this model is the self-realization of students in the process of leisure activities. The general concept of the developed model is based on personality-oriented, activity-based, structural, functional, anthropological, cultural approaches. The criteria of self-realization of the personality in leisure of activity (motivational, cognitive, activity, emotional-volitional, reflexive) have been defined and on the basis of certain criteria and indicators reproductive, constructive, creative levels of students concerning their self-realization in leisure of activity have been allocated. The expediency of application a complex of pedagogical conditions at the interconnected stages of self-realization of students of higher education establishments has been proved. The content filling, forms and methods for each of these stages have been specified.

Keywords: model, self-realization of students, stages of self-realization, methods of self-realization, leisure activities, principles of leisure activities

Постановка проблеми. Стрімкі зміни, що відбуваються в соціально-економічному, політичному житті суспільства вимагають від особистості прояву активності до власного та суспільного життя, здатності до самопізнання, самовираження, самоствердження, вміння оптимально реалізувати особистісний потенціал у різних сферах діяльності для підвищення якості життя особистості, позитивних змін у суспільстві та навколишньому світі.

Важливою умовою формування конкурентоспроможної особистості, здатної до життя в глобалізованому, мобільному середовищі є її самореалізація.

Основною ідеєю при моделюванні самореалізації студентів закладів вищої освіти в процесі дозвілєвої діяльності є розробка такої моделі, яка дозволила б підвищити ефективність даного процесу, привести його у відповідність до вимог сьогодення.

Аналіз останніх досліджень. Методологічні підходи до вивчення феномену самореалізації досліджують такі науковці, як Г. Балл, І. Зязюн, В. Кремень, В. Татенко.

Проблематика самореалізації особистості знайшла відображення в дослідженнях психологів (Л. Виготського, С. Максименка, В. Рибалка,

Т. Титаренко ін.). Предметом аналізу в ході дослідження стали положення про механізми саморегуляції (І. Глассер, А. Маслоу, С. Паттерсон, Д. Леонтьєв, К. Роджерс, Е. Фромм); єдність зовнішніх впливів і внутрішньої позиції особистості, її рефлексії (М. Бахтін, В. Біблер, С. Рубінштейн, Б. Ельконін); взаємозв'язок соціального, індивідуального і культурного в житті конкретної людини (В. Муляр, Л. Сохань, І. Мартинюк, В. Харченко); співвідношення реального та ідеального «Я» (Р. Бернс, Л. Божович, О. Кравцова); факторів самовизначення (О. Арсенєв, І. Бех, О. Гурова, Н. Слободяник, В. Слюсар, В. Франкл).

Мета статті – обґрунтувати модель самореалізації студентів закладів вищої освіти в процесі дозвілєвої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз теорії і практики самореалізації студентів закладів вищої освіти у процесі дозвілєвої діяльності свідчить про те, що ця проблематика недостатньо розроблена, і, як наслідок, це негативно відображається на результативності зазначеного напрямку.

Для забезпечення цілісного процесу самореалізації студентів закладів вищої освіти у дозвілєвій діяльності необхідно використати його модель, тобто зразок, що відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта, використовується для одержання нових знань про нього [2, с.213].

З загальнонаукової точки зору, моделювання розуміється, як відтворення характеристик певного об'єкта на іншому об'єкті, спеціально створеному для його вивчення. У великому тлумачному словнику моделювання розглядається як дослідження яких-небудь об'єктів, систем, явищ, процесів шляхом побудови і вивчення їх моделей [2, с. 246].

Модель (від фр. modele – зразок) – уявна або матеріально-реалізована система, котра відображає або відтворює об'єкт дослідження і здатна змінювати його так, що її вивчення дозволяє отримати нову інформацію про об'єкт [5, с. 516].

Розробка моделі самореалізації студентів закладів вищої освіти є динамічною системою організації дозвілєвої діяльності, що допоможе розкрити внутрішню будову процесу самореалізації студентів закладів вищої освіти і її призначення, підвищити його ефективність, змінити у відповідності до вимог сучасного суспільства. Правомірність моделювання самореалізації студентів закладів вищої освіти обумовлена межами дозвілєвої діяльності, кінцевим результатом якої є підвищення рівня самореалізації студентів у процесі дозвілєвої діяльності.

Сконструйована модель є відкритою, динамічною, що змінюється, інтегрує методологічну, процесуальну, діагностичну основи єдність і взаємозв'язок яких відображає мету і результат.

Ефективність самореалізації студентів закладів вищої освіти залежить від правильно визначеної мети, методологічних підходів і принципів, механізмів реалізації педагогічних умов.

Основним у розроблені нами моделі є визначення мета – самореалізація студентів у процесі дозвілєвої діяльності.

Загальна концепція моделі базується на таких методологічних підходах:

– особистісно орієнтований (передбачає, основний психолого-педагогічний принцип організації дозвілєвої діяльності, який безпосередньо впливає на ефективність розвитку особистості студента). У центрі – постає особистість студента, його інтереси, потреби, можливості, розкриття внутрішнього потенціалу. Цей підхід передбачає: визнання цінності студента як особистості, пріоритетності задоволення його пізнавальних та інших потреб і прав на: рівність і свободу; співтворчість із викладачами; власну думку, зокрема, щодо моделі життєвого становлення, шляхи і способи її втілення в життя.

У дослідженні діяльнісний підхід виражається в прагненні використати положення теорії діяльності про поетапне засвоєння дій в методиці. Суть його полягає в тому, що досліджується процес взаємодії особистості з навколишнім світом, який забезпечує самореалізацію студента у дозвіллевій діяльності. Особистість, в цьому випадку, виступає як суб'єкт взаємодії який виконує певну послідовність дій.

Теорія діяльності дає можливість розглядати самореалізацію особистості через аналіз структурного підходу (ціль, мета, завдання, зміст форми, методи) та функціонального підходу (самореалізація особистості може здійснюватися через функції дозвіллевої діяльності: рекреативну, пізнавальну, комунікативну, ціннісно-орієнтаційну, виховну, соціальну та ін.).

Системний підхід дає можливість розглядати процес самореалізації особистості як сукупність взаємопов'язаних елементів. Його можна охарактеризувати як динамічний процес, розвиток якого визначається постійною зміною стану окремих елементів. Він передбачає розгляд об'єкту вивчення як системи, виявлення певної множини її елементів, встановлення класифікації і впорядкування зв'язків між ними, виділення тих, що забезпечують поєднання різних елементів у систему.

В умовах глобалізаційних процесів, що відбуваються в сучасному світі, особистість має виступати носієм загальнолюдських і суспільних цінностей, творцем й транслятором надбань культури минулого в майбутнє через освіту молоді. Саме за таких умов він буде здатний розв'язувати проблеми виховання студентської молоді. Цьому сприяє застосування культурологічного підходу у вихованні.

Антропологічний підхід передбачає використання знань про людину у сфері освіти. Відповідно, виховання особистості має базуватися на вивченні особистості в усіх проявах її природи.

Центральну, провідну частину моделі складає дозвіллева діяльність, що є певним способом життєдіяльності студентів, способом їх самовираження та самовизначення, самоствердження та самореалізації.

У низці фундаментальних наукових досліджень, дозвіллева діяльність розглядається як підсистема духовного та культурного життя суспільства, що поєднує в собі соціальні інститути, які забезпечують поширення та засвоєння культурних цінностей з метою формування творчої особистості; як самостійна сфера життєдіяльності, яка тісно поєднана з такими важливими сферами як спорт (мандрівка, релігія, мистецтво), сімейно-родинні стосунки, система соціальних комунікацій і практика масових видовищ, індивідуальні пристрасті та розваги [1, с. 88]; як процес активного засвоєння особистістю суспільних та виробничих відносин, що залежить від інтересів і потреб, її політичного, культурного та морального розвитку[7].

Актуальним у контексті визначення питання дозвіллевої діяльності є напрацювання А. Воловик. Науковець виокремлює організацію дозвіллевої діяльності в окремий напрямок – педагогіку дозвілля, що вивчає шляхи та методи освіти й виховання особистості у дозвіллевій сфері, розкриває її зміст, виокремлює напрями цілеспрямованої роботи щодо організації дозвілля.

Відповідно, організована дозвіллева діяльність сприяє тому, що студент має можливість не тільки реалізувати особистісні запити у вільний час, а й розвивати різні сфери (інтелектуальну, емоційну, естетичну, фізичну, духовну, творчу) відповідно до інтересів, здібностей, уподобань особистості.

Отже, дозвілля є необхідним та невід'ємним елементом способу життя студентської молоді, є простором для задоволення їх потреб у духовно-культурному зростанні, творчому самовираженні, інтелектуальному та фізичному самовдосконаленні, самоствердженні та самореалізації.

Розробляючи модель ми врахували принципи організації дозвіллевої діяльності реалізація яких забезпечить самовираження, самовизначення, самоствердження особистості. Принципи дозвіллевої діяльності відображають ті вимоги, що висувуються суспільством перед цією сферою для успішного виконання суспільного призначення дозвілля [3, с. 10].

Тому ми вважаємо, що зміст процесу самореалізації має ґрунтуватись на таких принципах дозвіллевої діяльності як-от: принцип *інтересу* (базується на задоволенні конкретних інтересів та запитів молоді); принцип *самодіяльності* (забезпечує високий рівень досягнення в будь якій індивідуальній діяльності); принцип *індивідуального підходу* (враховує індивідуальні запити, здібності, можливості, інтереси, схильності, психофізичні особливості студентської молоді при забезпеченні дозвіллевої діяльності); принцип *диференційованого підходу* (базується на організації вільного часу з урахуванням специфічних особливостей й інтересів, потреб і питань студентської молоді); принцип *послідовності* (полягає в конкретизації цілей дозвіллевої діяльності, у вибудові її системи, у визначенні завдань та її реалізації); принцип *зайнятості* (полягає у створенні непримусового емоційного спілкування засобами побудови всього дозвілля на основі улюблених занять). Реалізація цих принципів забезпечить демократичність стосунків, психологічну комфортність, рефлексивність, інтеграцію знань, орієнтацію на природне вирощування індивідуальності.

Для визначення шляхів самореалізації особистості у дозвіллевій діяльності важливим є функціональний підхід. Його аналіз забезпечить розгляд досліджуваного феномену в реалізації функцій дозвіллевої діяльності:

рекреаційна (спрямована на знання перевагами, психічної напруги, відтворення фізичних,

інтелектуальних, емоційних сил людини, на зміцнення здоров'я шляхом здійснення об'єднання ігрових, оздоровчих, розважальних, спортивних, туристично-екскурсійних програм); *комунікативна* забезпечує знакову взаємодію між суб'єктами діяльності, їх диференціацію та єдність, дозволяє розширити можливості для активного спілкування, подолати самотність, задовольнити потреби молоді в контактах, знайти нових друзів, усвідомити себе, свої якості, гідність і недоліки в порівнянні з іншими людьми, дає можливість виступати в різноманітних соціальних амплуа; *соціальна* функція дозвілля сприяє тому, щоб кожна особистість розуміла зміст свого існування, сприяла інтеграції людини в суспільство; *творча* спрямована на створення умов для вияву й розвитку творчого потенціалу особистості за межами професійної трудової та сімейно-побутової діяльності шляхом участі особистості у виставах, творчих вечорах, в різноманітних гуртках, хобі-групі, у роботі майстерень, літературних, музичних, народознавчих втілень, художніх салонів; *ціннісно-орієнтаційна* полягає у формуванні системи: ціннісних уявлень та орієнтацій особистості, мотивів, ідеалів, переконань, життєвої позиції і виявляється у ставленні індивіда до навколишнього середовища, до інших людей, до самого себе, сприяючи певним подіям, фактам, предметам, науковим концепціям, поведінці інших людей, навколишнього світу, людина завжди оцінює формує певне становлення до них; *виховна* функція дозвілля має специфічні особливості, що полягають у добровільному включенні людини в дозвілєву діяльність і виявляється у цілеспрямованому розвитку особистісних потенціалів (пізнавального, ціннісно-орієнтаційного, творчого, естетичного кругозору, розвиток і вдосконалення пізнавальних здібностей, інтересів, умінь і навичок) [6, с. 32-37].

З метою вивчення рівня самореалізації студентів нами визначено критерії та показники: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, емоційно-вольовий, рефлексивний.

Наступний етап розробки моделі передбачав перенесення результатів дослідження на оригінал, перевірку результатів дослідження. У процесі реалізації цього етапу на практиці з'ясувалися рівні самореалізації студентів в процесі дозвілєвої діяльності. Відповідно до структури досліджуваного феномена були визначені такі рівні:

– *творчий(високий)рівень*: стійка мотивація до самопізнання, самовизначення, самовираження, самоактуалізації в дозвілєвій діяльності; усвідомленість потреби в самореалізації, активне прагнення до успіху, глибоке розуміння та усвідомлення сутності особливостей процесу самореалізації у дозвілєвій діяльності, активна участь у дозвілєвій діяльності, ставлення до неї як до важливого засобу реалізації особистісних потенцій; яскраво виражена зрілість суджень, прагнення до розширення свого кругозору, загальної культури, інтелектуального розвитку, прояв здатності до самопізнання, вивчення й оцінки студентами власного особистісного потенціалу, що втілюється в процесі самореалізації у дозвілєвій діяльності;

– *конструктивний (середній) рівень*: наявна мотивація до самопізнання, самовизначення, самовираження, самоактуалізації в дозвілєвій діяльності; розуміння потреби в самореалізації, прагнення до успіху, розуміння сутності особливостей процесу самореалізації у дозвілєвій діяльності, діяльне життя; певна здатність до висловлювання суджень, прагнення до розширення свого кругозору, загальної культури, інтелектуального розвитку, прояв здатності до самопізнання; здатність до вивчення й оцінки студентами власного особистісного потенціалу, що втілюється в процесі самореалізації.

– *репродуктивний (низький) рівень*: низький рівень мотивації до самопізнання, самовизначення, самовираження, самоактуалізації в дозвілєвій діяльності; несформованість потреби в самореалізації, прагнення до успіху, поверховість знань про особливості процесу самореалізації у дозвілєвій діяльності, інертність у розв'язанні життєвих проблем, поверховість суджень, незацікавленість у підвищенні загальної культури, розширенні власного кругозору засобами дозвілєвої діяльності, низький рівень інтересу до процесу самопізнання, вивчення й оцінки студентами власного особистісного потенціалу, що втілюється в процесі самореалізації в дозвілєвій діяльності.

Для успішного функціонування моделі самореалізації студентів закладів вищої освіти у процесі дозвілєвої діяльності були визначені наступні педагогічні умови: а) створення дозвілєвого середовища на принципах, які б відповідали інтересам, потребам, уподобанням студента; б) виявлення та застосування прийомів, які б забезпечували взаємозв'язок навчальної і дозвілєвої діяльності; в) активізація діяльності органів студентського самоврядування в сприянні самореалізації особистості в процесі дозвілля; г) використання Інтернет-ресурсів для забезпечення самореалізації студентів у дозвілєвій діяльності. Вище зазначені спеціально організовані педагогічні умови створюють середовище дозвілєвої діяльності, що повністю спрямоване на формування готовності студентів закладів вищої освіти до самореалізації. Таким чином, кожна з означених умов має свої внутрішні можливості, які націлені на формування того чи іншого компоненту готовності, а єдність умов дозволяє досягти найкращих результатів.

Базовий компонент моделі, який є її провідною частиною, складає розроблена методика самореалізації студентів у процесі дозвілєвої діяльності. Мета методики – формування соціально орієнтованої, зрілої особистості.

Завдання методики є: формування у студентів уявлень про самореалізацію як важливий чинник успіху

людини в житті; формування потреб у самореалізації особистості; набуття вмінь і навичок самореалізації студента; формування здатності до самореалізації; розвиток емоційно-вольових якостей студентів для самореалізації; набуття досвіду самореалізації студентів у дозвіллевій діяльності.

Розроблена методика була спрямована на розвиток мотиваційної, когнітивної, емоційно-вольової, рефлексивної діяльнісної сфер особистості на основі активної участі студентів у різних видах дозвіллевої діяльності, та передбачала такі взаємопов'язані етапи самореалізації як: самовизначення, самовираження та самоствердження.

Етап самовизначення характеризується ознайомленням студентів із видами дозвіллевої діяльності, які проводяться в Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії, поінформованістю їх про планування цього виду діяльності, способами її організації. Основним завданням цього етапу було визначення студента у тому виді дозвіллевої діяльності, який зміг би забезпечити еволюцію особистісного зростання. На цьому етапі студент брав участь у виховних заходах як глядач, вивчав, спостерігав за різними видами дозвіллевої діяльності, що дало можливість визначити той напрям, в якому він може самореалізуватися.

Другим етапом самореалізації студентів у дозвіллевій діяльності є самовираження особистості, що досягалось шляхом включення її у творчу діяльність: фото-виставки, хобі-групи за такими напрямками діяльності: мистецькі, філателістичні, розважальні, любителів кіно, колекціонування тощо.

Рис. Модель самореалізації студентів закладів вищої освіти в процесі дозвіллевої діяльності

Наступний етап самореалізації передбачав самоствердження особистості шляхом досягнення рівня екстеріоризації (винесення назовні результатів дозвілєвої діяльності). Це здійснювалося шляхом участі студентів в міських обласних, Всеукраїнських заходах, що дало можливість самореалізуватися і утвердитися. Цей процес є зворотнім, оскільки викликає у інших студентів бажання пізнавати себе, удосконалюватися.

Реалізація етапів самореалізації передбачало використання різних форм і методів роботи. Під формами розуміємо види, способи організації дозвілєвої діяльності, а також конкретні виховні заходи, дозвілєві програми, що забезпечують самореалізацію студентської молоді.

Шляхами реалізації завдань методики є різноманітні форми роботи як-от: заняття у формі студій, тренінгів, проектів; філософські роздуми, філософський стіл; програми «Дозвілля особистості», театральна, фото, літературно-мистецька студії тощо.

Ми визначили методи самореалізації студентів закладів вищої освіти у процесі дозвілєвої діяльності як розроблену з урахуванням психолого-педагогічних закономірностей і принципів систему прийомів, застосування, яких дозволяє мотивувати студентську молоддь до дозвілєвої діяльності, а також істотно підвищити ефективність самореалізації студентів.

Метод (від грец. Methodos – «шлях дослідження чи пізнання») – спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розглядуваного об'єкта; визначається як спосіб досягнення мети, певним чином упорядкована діяльність [4]. Методами культурно-дозвілєвої діяльності прийнято називати способи досягнення визначеної мети з використанням засобів впливу на аудиторію.

У рамках нашого дослідження ми пропонуємо такі методи: метод гри, метод театралізації, метод змагання, метод рівноправного духовного контакту, метод виховуючих ситуацій, метод імпровізації.

Системна єдність запропонованих форм і методів роботи, на нашу думку, підвищить результативність дозвілєвої діяльності у закладах вищої освіти.

Розроблена структурна модель самореалізації студентів закладів вищої освіти у процесі дозвілєвої діяльності, що є системою взаємопов'язаних елементів (зміст, критерії, показники, рівні), виокремленні принципи дозвілєвої діяльності, визначенні педагогічні умови та впровадження методики роботи щодо самореалізації студентів закладів вищої освіти у процесі дозвілєвої діяльності реалізовані на основі етапів самореалізації: самовизначення, самовираження, самоствердження. Їх поетапність дала можливість реалізувати головну мету моделі (рис.).

Висновок. Отже, розроблена модель самореалізації студентів закладів вищої освіти, що є динамічною системою організації дозвілєвої діяльності, що допоможе розкрити внутрішню будову процесу самореалізації студентів закладів вищої освіти і її призначення, підвищити його ефективність, змінити у відповідності до вимог сучасного суспільства. Ефективності реалізації моделі сприяє застосування комплексу педагогічних умов на взаємопов'язаних етапах самореалізації студентів закладів вищої освіти з необхідною сукупністю змістового наповнення, форм та засобів, спрямованих на досягнення відповідних рівнів студентів щодо їх самореалізації у дозвілєвій діяльності.

Список використаних джерел:

1. Аванесова Г. А. Культурно-досуговая деятельность: теория и практика организации: учеб. пособ. для студ. вузов / Г. А. Аванесова. – М.: Аспект-пресс, 2006. – 236 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2001. – 1440 с
3. Воловик А. Педагогіка дозвілля: підруч. / Воловик А., Воловик В. – Харків : ХДАКД, 1999. – 332 с.
4. Гончаренко С. У Український педагогічний словник / С. У Гончаренко; [гол. ред. С. Головка]. – Київ: Либідь, 1997. – 373 с.
5. Енциклопедія освіти / акад. пед. наук України: голов. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах: підруч. / І. В. Петрова. – К.: Кондор, 2005. – 408 с.
7. Стрельцов Ю. А. Методика воспитательной работы в клубе: учеб. пос. для культ. просв. фак. ин-тов культуры и пед. вузов. – М.: Просвещение, 1979. – 224 с.